

megnyitva vagy a hamburgi *Die Zeit* hetilap kolumnistájaként valóságos „intézménnyé” nőtte ki magát. Idős korára a közvélemény a „nemzet eleven lelkiismerete”, egy új, kortársi „praeceptor Germaniae” magasztos címkéivel övezte. Eschenburg e dicsfényhez a maga önreflexiója erejéből azután korai pályaszakaszainak képét is igyekezett hozzásimítani, tübingai környezetét például a liberalizmus iskolájaként mutatva be vagy (kései memoárjaiban is) a diktatúra éveit „belső emigrációban” töltött passzív időszaknak beállítva.

A korai életrajzi irodalomban is teret nyert apologetikus önkép lebontása során azonban figyelmesek leszünk ellenkező értelmű adatokra és tényállásokra mind a weimari, mind pedig a hitleri időszakot illetően. Hogy miféle politikai iskolát is jelentett a tübingai egyetem az 1920-as évek derekától (mellyel Berlinből is kapcsolatot tartott), fény derül az egyetemtörténet sokáig lappangó epizódjából, aminek keretében itt messze 1933 előtt lezajlott az oktatói kar zsidótlanítása, a diákmozgalom pedig, melyben Eschenburg hangadó szerepet töltött be, mélységesen elkötelezte magát a népnemzeti, egyben a nyíltan antiszemita gondolatnak (ami akkoriban, persze, nem számított ritkaságnak). Ha mindez az ifjú Eschenburg akár „jobboldali” liberális világképével összefért, úgy kevésbé volt felvértezve az 1933 utáni fejleményekre. Magatartása inkább valami közties beállítottsághoz köthető, amivel Stresemann halála után a Hans Luther kancellár nevével fémjelzett, gyengébb parlamenttel és kevesebb „párt-anarchiával” járó „birodalom-reform” terve („Luther-szövetség”) mellé is odaállt. A törekvés gyakorlatilag Carl Schmitt javaslataihoz közelálló, afféle „erős államot” célzott, és lényegében a köztársasági intézmények kiüresítésének szolt. Eschenburg oroszánrészt vállalt idekapcsolódó, új típusú pártszerveződések létrehívásában is, melyek aztán jobbára elvetéltek.

1933 hatalomváltása véget vetett mindenféle alternatív politikálásnak, Eschenburg szindikusi tevékenysége ugyanakkor észrevétlenül „felődött” át az új rendszerbe, és anélkül is, hogy vallotta volna az ideológiát, belecsusszant a „hideg” árszításba kezdő náci iparpolitika feltétlen kiszolgálásába. Ez a zsidó vállalatok, érdekeltségek adminisztratív megfojtásával és látszólag „erőszakmentes”, ám csakis nullszaldós elidegenítésével ment végbe. Rohstock idevágó kutatásai korántsem kimerítőek, hiszen az eddi-

giekben még alig feldolgozott témát illetően végeláthatatlan anyagmenyiségről van szó, de elegendőek a „demokratának” mondott Eschenburg ez időben nem kevés cinizmusra valló arcélének megrajzolásához. Utóbb kormányhivatali posztokról, pártkádereként szélesíthette tevékenységét, melynek kereteiben külkereskedelmi ágon is részt vett a kívánatos „tisztogatás” végrehajtásában, amivel a később elfoglalt és bekebelezett országok adott vállalataira mérhető végső csapást is előkészítette.

Érintik-e a váratlan leleplezések Eschenburg 1945 utáni munkásságának tisztességét? Az ismertetett tanulmány Gilles Deleuze dekonstrukció-elmélete után nyúl a személyiség, a pályafolytonosság integritás-hiányának értelmezéséhez. De talán szükségtelen is elméleti fogódzókat keresni. A körülményekkel való sodródás nem tartozik a drámai vétségek körébe. Eschenburgnak csak nyíltan meg kellett volna vallania 1933/45 közötti múltját akkor, amikor makulátlannak látszó személyiségét istenítették. Ennek híján árnyék vetődik nagyívű munkásságára: tényleg rátalált valódi önmagára, vagy a német demokrácia-építés folyamataihoz is pusztán csak „alkalmazkodott”, hogy a felszínen maradhasson, s próbálkozását épp csak szerencsés sikert övezte? Immár erős a kísértés tanításának revíziójára.

Komáromi Sándor

Az Iszlám Közösség Horvátországban: a bosnyák etnikai és a horvát polgári identitás között

Mujadžević, Dino: The Islamic Community in Croatia: Between Ethnic Bosniac and Civic Croatian Identity = Südosteuropa, 62. (2014), nov. 3275-304. p.

A szerző történész, a Zágrábi Egyetemen szerzett PhD fokozatot. Jelenleg az oszmán birodalom történetével foglalkozik, Németországban. A német kiadású folyóirat hasábjain megjelent tanulmánya a számára ismerős, horvátországi környezetben vizsgálja a muszlimokat tömörítő vallási és kulturális szervezet helyzetét, a 2012-ben, Zágrábban megtartott, „Az iszlám Európában” c. nemzetközi szimpózium megállapításainak tükrében.

Horvátország 4,5 millió lakosából kb. 60 ezer muszlim vallású, etnikai összetételük vegyes: bosnyák, albán és roma. A 2012-es szimpózium megállapítása szerint a többi európai muszlim szervezethez képest a Horvátországi Iszlám Közösségnek nagy előnye, hogy az ott élő muszlimok egyetlen hivatalos képviselője és a horvát állam kizárólagos tárgyaló partnere. Egy 2002-ben aláírt külön megállapodásnak köszönhetően az állam pénzügyileg és egyéb tekintetben is támogatja a közösséget, így pl. hivatalosan elismeri az iszlám házasságot, lehetővé teszi az iskolai hitoktatást, a lelkipozítói szolgálatot az állami intézményekben és a fegyveres erők kötelékében stb. A tanácskozás résztvevői sajnálattal állapították meg, idézi Mujadžević, hogy a nyugat-európai sokszínű migráns muszlim közösségekben nagy a megosztottság és kevés az átláthatóság. Szerinte azonban a helyzet Horvátországban sem rózsás, az egység már itt is csak látszat, mert a Horvátországi Iszlám Közösség is alapvetően két frakcióra oszlik. Az egyik a kizárólag boszniai származásúak köre, akik a horvátországi szervezetet ama nemzetközi hálózat részének tartják, amelyet a Bosznia-Hercegovinai Iszlám Közösség, mint az iszlám vallást és kultúrát érintő kérdésekben legfőbb autoritás, irányít. Alapvetően a boszniai iszlám hagyományok szerint működik. A másik frakció egy multietnikus csoport, amely a horvát muszlim identitás kialakításának érvén a boszniai központtól és hagyományoktól való elszakadást, s a szerbiaihoz való közeledést szorgalmazza. A küzdelem a két tábor között egyelőre a nyilvánosságtól rejtve zajlik. A szerző azonban vélelmezi, hogy a kimenetele a szerbiaihoz lesz hasonló: szakadással, vagyis a muszlim szervezet osztódásával fog végződni. A konfliktus a két frakció között Szerbiában 2007-ben kezdődött, amikor is bizonyos csoportok felvetették, hogy a szerbiai szervezet függetlenedjen a boszniai vallási központtól, rendelkezzen saját vallási vezetővel, s annak legyen Belgrádban a székhelye. Ez heves ellenállásba ütközött a szandzsáki muszlim vezetők részéről. A nézetkülönbségek odáig fajultak, hogy a Szandzsákban (ahol egyébként bosnyák muszlimok élnek) létrejött a továbbra is a boszniai központhoz kötődő Szerbiai Iszlám Közösség. A másik, a belgrádi székhelyű Szerbiai Iszlám Közössége, magát nemzetek fölött álló szervnek tartja, s a szerbiai muszlimok etnikai sokféleségét hangsúlyozva, saját vallási vezetőt is kinevezett, aki

vallási kérdésekben már nem követi a szarajevói központ útmutatásait. A szandzsákiak szerint a rivális belgrádi szervezet a szerb politika bábáskodásával jött létre, s valódi célja, hogy megossza a szerbiai muszlimokat. Ez sikerült is, mert a szakadás komoly feszültséget eredményezett körükben, amelyet a török diplomácia tevőlegesen közreműködésével sem sikerült teljesen lecsillapítani.

Mivel Horvátországban ez az osztódás most zajlik, a folyamat átláthatósága csekély. Ezért a szerző tanulmányában nem annyira az átalakulási folyamatra, mint inkább a horvátországi muszlimok azonosságtudatának elemzésére, az őket összefogó szervezet és az állam kapcsolatára, valamint a Horvátországi Iszlám Közösség helyére összpontosít az utódállamok hasonló szervezeteinek hálózatában. Megállapítja, hogy a horvátországi muszlimok erősebben kötődnek Horvátországhoz, mint pl. a Szlovéniában élők. Mindenekelőtt horvátnak tartják magukat. Az első nagyobb mértékű bevándorlás 1860 és 1918 között zajlott, amit Bosznia-Hercegovinának az Osztrák-Magyar Monarchia által történt annektálása tovább erősített. A befogadó, horvát közeg viszonyulása a muszlimokhoz politikai alapon oszlott meg. A délszláv, ill. a horvát nacionalista áramlat szlavofil és pro-szerb volt. A másik, a jelenleg is létező jobboldali párthoz, a Horvát Jogpárthoz kötődő áramlat viszont kifejezetten iszlámellenes. Mivel a szerb nacionalizmust tartotta igazi veszélynek Horvátország számára, igyekezett megnyerni a bosnyák muszlimok rokonszenvét. A művelt horvát közvélemény és a tudomány művelői elfogadták a boszniai muszlim bevándorlókat, s rajtuk keresztül az iszlámot saját kulturális örökségük részének tekintették. Ennek kedvezett az a körülmény, hogy a Monarchia is igyekezett minél jobban integrálni a boszniai muszlimokat. Az 1912-ben elfogadott törvény hivatalos vallásnak ismerte el az iszlámot. A Törökországgal kötött katonai szövetség pedig tovább ösztönözte a jó kapcsolatokat. Horvátország 1916-ban emelte be a törvényt a saját belső jogrendjébe (amint Magyarország is). Ez a törvény lett az alapja a Horvátországi Iszlám Közösség 2006-ban elfogadott alapokmányának. Az I. világháború után megalakult független délszláv államban a muszlimok, a szerb hegemonia miatt csatlódtak horvátokkal együtt szálltak síkra az autonóm Horvátországért. A két világháború közötti horvát politikát uraló Horvát Parasztpárt (HSS) azonban már nem tekintette központi

kérdésnek Bosznia-Hercegovinát Horvátország számára. A területet és a muszlimokat azonban a horvát nemzet részeként értelmezte. 1939-ben a HSS-vezetés megegyezett Belgráddal (Cvetkovics-Maçek megállapodás) a magasabb szintű horvát autonómiáról. Az ez alapján létrehozni tervezett Horvát Bánság magában foglalta volna Bosznia-Hercegovina többségi horvát lakosságú területeit is, vagyis gyakorlatilag ketté osztotta volna Bosznia-Hercegovinát (Franjo Tudjman ehhez a tervhez akart visszatérni, a horvát függetlenség helyreállítása után). A megállapodásnak, a II. világháború kitörése miatt, gyakorlati jelentősége nem lett. Az Ante Pavelić vezetésével létrejött Független Horvát Államban (NDH, 1941-45) azonban a muszlimok ismét nagy szerepet játszottak. A Szarajevóban székelő vallási vezető (Ulema) megnyerése különösen fontos volt az NDH számára, egyrészt a bosznia-hercegovinai helyzet stabilizálására, másrészt az ott működő erős csetnik és partizánmozgalom elleni harc kibontakoztatására. A háború a kommunista partizánok győzelmével végződött, s a bosnyák muszlimokra kegyetlen megtorlás várt: valós vagy koholt vádak alapján sok egyházi személyt kivégeztek, köztük a zágrábi muftit is. A horvát társadalom részéről azonban nem volt hátrányos megkülönböztetés, s az őket tömörítő szervezet a szocializmus éveiben is működött.

Jugoszlávia felbomlása után, a boszniai háború idején Horvátország és Bosznia-Hercegovina államközi kapcsolatai egészen addig jók voltak, amíg nem történt ismételt kísérlet a horvát lakta területek kiszakítására (1993-94). Ennek sikertelensége sem járt azonban a muszlimokkal szembeni ellenségeskedés kialakulásával Horvátországban. Jóllehet beáramlásuk (elsősorban a boszniaiaké) a 19-20.sz. fordulójától folyamatos, s az újabb keletű bevándorló csoportok magatartása markánsan különbözik az elődeikétől. Míg korábban jellemző volt a gyors beolvadás, különösen városi környezetben, addig a mostaniak nem törekszenek a beilleszkedésre. 1990-ig a muszlim egyházi vezetők döntő többsége boszniai származású, a vallásgyakorlás nyelve pedig a szerb-horvát nyelv boszniai változata volt, az albán nyelv a vallásgyakorlásban csak elvétve volt használatban. Az albánok a muszlim népességnek mindössze 10%-át teszik ki a horvátországi albánok között azonban sok a katolikus. Az 1990-es évektől – a megnövekedett koszovói bevándorlás miatt – albán imámok is kezdtek működni Horvátországban, ami

az albán nyelv szerepét is megnövelte a hitéletben. A muszlim népesség etnikai fragmentációja egyre nagyobb. Még mindig többségben vannak ugyan a boszniaiak, de mind több a szandzsáki és, mint már fent említettük, a koszovói albán. A folyamat várhatóan folytatódni fog. A Horvátországi Iszlám Közösség bár továbbra is kötődik a Bosznia-Hercegovinai Iszlám Közösséghez, ez a kötelék azonban egyre lazább. A 2006-os alapokmány már csak címében említi a szarajevói központ főhatóságát, amelynek igazából semmilyen eszköze nincs a horvátországi iszlám szervezet működésének befolyásolására. A lappangó ellentéteket a horvát szervezeten belül a 2012-es zágrábi mufti-választás hozta a felszínre, amelynek egyik jelöltje bosnyák, a másik albán volt. A fő kérdés a szarajevói központhoz való kötődés volt. A függetlenedés mellett a horvátországi muszlim közösség multietnikus voltára való hivatkozással, az albán jelölt kardoskodott. Míg a végül győzedelmeskedő bosnyák jelölt a szarajevói központ befolyásának fenntartása mellett érvelt. A multietnikus szárny, élén az albán mufti-jelölttel, inkább az új keletű szerbiai vallási központ felé közelítené a horvátországi szervezetet. Sőt, mivel Jugoszlávia felbomlásával a muszlim népesség több utódállamban oszlik meg, megfogalmazódott az iszlám szervezetek egy olyan hálózatának kiépítésére, amely magában foglalná a Nyugat-Európában élő, az egykori Jugoszlávia területéről elszármazott muszlimokat is.

Gyetzvai Mária

Sztálin válasza a nemzeti(ségi) kérdésre: a Kommunista Párt történetét bemutató tankönyv átszerkesztése (1938)

Brandenberger, David – Zelenov, Mikhail V.: Stalin's Answer to the National Question: A Case Study on the Editing of the 1938 Short Course = Slavic Review, 73. Vol. 2014, 4. No. 856–880. p.

A nemzetiségi politika központi szerepet játszott a Szovjetunió (SZU) hivatalos imidzsében a két világháború között. A pártpropaganda rendszeresen úgy állította be a nagy októberi forradalmat, mint etnikai és osztályharcos szempontból is felszabadító jellegű küzdelmet. 1917-től